

АНОТАЦІЯ

Козакевич О.М. Забезпечення доступу до правосуддя в транзитивних умовах. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081– Право. – Національний університет «Одеська юридична академія», Міністерство освіти і науки України, Одеса, 2021.

Необхідність дослідження забезпечення доступу до правосуддя зумовлена потребою врахування впливу сучасних транзитивних процесів на систему правосуддя та формування сучасної концепції доступності правосуддя. Основна ідея такої концепції полягає у формуванні такої системи правосуддя, яка, у першу чергу, буде сприяти зменшенню організаційних бар'єрів для належної реалізації громадянами права доступу до правосуддя.

У першому розділі розглянуто теоретико-методологічні засади дослідження доступу до правосуддя в транзитивних умовах та висвітлено питання сучасного стану дослідження концепції доступу до правосуддя у юридичній науці, що надало можливість виділити такі напрями: дослідження проблематики доступності правосуддя на загально-теоретичному та філософсько-правовому рівнях; дослідження проблематики доступності правосуддя в юридичних науках матеріального права; дослідження проблематики доступності правосуддя в юридичних науках процесуального права.

Також у першому розділі доступність правосуддя розглянута як гарантія забезпечення прав людини. Визначено чинники (бар'єри) в умовах транзитивності, що перешкоджають реалізації та захисту права на доступ до правосуддя. До таких бар'єрів віднесено, зокрема: нестабільність правової системи, яка є визначальним фактором для обмеження права на доступ до правосуддя; нестабільне, ситуативне, недосконале процесуальне законодавство; недоліки правозастосовної судової практики; дефіцит судових кадрів, зумовлений незаповненням численних вакансій; затягування розгляду судових справ у зв'язку з незаповненням вакансій суддів та великою кількістю

судових справ на кожного суддю; процесуальні перешкоди у доступі до правосуддя, ускладнений для громадян порядок звернення до суду, надмірна зарегульованість питань, пов'язаних з вимогами до змісту позовної заяви, процедури подання доказів; висока вартість якісних юридичних послуг; низький рівень правової культури та юридичних знань.

Визначено механізми подолання бар'єрів, що перешкоджають реалізації та захисту права на доступ до правосуддя. Такими механізмами виступають: правова освіта та правове виховання з питань прав, обов'язків та правового захисту громадян (населення); формування суддівського корпусу на основі відкритого конкурсу за участю міжнародних експертів; застосування процедур, які полегшують звернення до суду (розвиток громадських центрів правосуддя, впровадження та поширення у національній правовій системі програм правової допомоги); вдосконалення інституту конституційної скарги; розвиток електронного судочинства; формування інституту транзитивної юстиції; розвиток альтернативного (позасудового) та досудового врегулювання спорів.

Надано визначення права на доступ до правосуддя, яке розуміється як закріплене нормами матеріального та процесуального права, окреме право людини і громадянина, що полягає у можливості вільного (безперешкодного) використання судових, альтернативних (позасудових) та досудових процедур для справедливого та ефективного захисту своїх прав.

У другому розділі розкрито форми реалізації права на доступ до правосуддя в умовах транзитивності. Доведено, що конституційна скарга потенційно може стати одним із інструментів деліберативної (нарадчої) демократії завдяки таким її властивостям: 1) конституційна скарга є засобом протидії неправомірним та несправедливим судовим рішенням та/чи свавільного втручання державних органів; 2) наслідком задоволення конституційної скарги може стати скасування норми права, яка суперечить правам людини чи порушує їх; 3) конституційна скарга є засобом впливу індивіда та громадянського суспільства на правотворчість державних органів;

4) конституційна скарга є засобом залучення громадян до процесу публічного управління та контролю над діяльністю державних, в тому числі правотворчих органів.

Надано характеристику праву на безоплатну правову допомогу як мінімального стандарту доступу до правосуддя. Зроблено висновок про те, що за сучасних умов безоплатна правова допомога є державною гарантією, необхідною для реалізації прав людини на доступ до правосуддя та є складовою ефективної, гуманної та справедливої системи правосуддя, яка спирається на принцип верховенства права.

Показано інструментальну цінність електронного правосуддя як засобу забезпечення доступності правосуддя в умовах інформаційного суспільства. Важливим аспектом щодо досягнення даної мети, слід вважати впровадження новітніх інформаційних технологій в судочинстві.

Доведено положення про те, що транзитивна юстиція є факультативним компонентом механізму забезпечення доступу до правосуддя, який є необхідним у суспільстві зі значним конфліктогенним потенціалом чи у суспільстві, що перебуває в умовах затяжного конфлікту, та обмеженими в силу цього можливостями використання традиційних форм та засобів правосуддя.

Третій розділ роботи присвячений альтернативним засобам забезпечення доступу до правосуддя в транзитивний період. Розглянуто специфіку застосування альтернативних засобів вирішення правових спорів з метою забезпечення доступу до правосуддя.

Альтернативні способи вирішення спорів, розуміються як міжгалузевий правовий інститут, який встановлює можливість вибору між судовим розглядом та іншими недержавними формами (процедурами) вирішення спорів або конфлікту на основі добровільного узгодження сторонами процедурного порядку та встановлення відповідних прав і обов'язків конфліктуючих сторін.

Серед основних переваг АВС у порівнянні із судовою формою захисту прав названо: простота процедур; економія часу та коштів; можливість вибору посередника; конфіденційність вирішення спорів, можливість для сторін самим контролювати процедуру розгляду та її результат.

Доведено, що третейський розгляд є засобом забезпечення альтернативного правового захисту, який базується на приватноправовій автономії особистості та принципах самоорганізації соціальних спільнот. Заходами покращення діяльності третейських судів названо: забезпечення належного рівня інформування як пересічних громадян, так і професійних юристів про третейські суди як альтернативний засіб вирішення спорів; усунення законодавчих недоліків регулювання третейського розгляду з урахуванням сучасних тенденцій.

В контексті дисертаційного дослідження зосереджена увага на тому, що відновне правосуддя є новаційним підходом реагування на правопорушення та його наслідки, такий підхід спрямований на відновлення справедливості та збалансування потреб сторін конфлікту і суспільства в цілому. Відновне правосуддя доповнює офіційну форму правосуддя. Відзначено, що найпоширенішою формою реалізації відновного правосуддя виступає добровільна медіація, яка є перспективним напрямком розвитку альтернативних засобів забезпечення доступу до правосуддя. Впровадження інституту медіації у вітчизняну правову систему розглядається як процесуальна гарантія захисту прав, що сприяє доступності та ефективності правосуддя.

Обґрунтовано, що популяризація ідей, правове регулювання та впровадження у національну правову систему інституту альтернативних засобів вирішення спорів сприяє покращенню доступу громадян до правосуддя, підвищенню рівня правової культури українського суспільства, скороченню навантаження на суди, скороченню строків розгляду справ, зменшенню судових витрат, ефективному вирішенню правових спорів,

поліпшенню якості судових рішень та досягненню примирення між сторонами.

Практичне значення здобутих результатів полягає в тому, що теоретичні положення, висновки та рекомендації дисертаційного дослідження можуть бути використані у науково-дослідній діяльності – для подальшого розроблення методологічних, теоретичних, практичних питань у сфері визначення доступності до правосуддя; правотворчій сфері – для удосконалення правових механізмів доступності до правосуддя; правозастосовній діяльності – для удосконалення практики забезпечення доступу до правосуддя; викладацькій діяльності – під час викладання навчальних дисциплін «Загальна теорія права та держави», «Державознавство», «Методологія юриспруденції», «Альтернативні способи вирішення правових конфліктів», «Медіація у професійної діяльності юриста» та інші; у правовиховній сфері – для підвищення рівня правової культури населення, формування фахової правосвідомості правозастосовників та студентів юридичних закладів вищої освіти.

Ключові слова: доступ до правосуддя, право на справедливий суд, транзитивність, транзитивна юстиція, конституційна скарга, право на безоплатну правову допомогу, електронне правосуддя, альтернативні засоби забезпечення доступу до правосуддя, третейські суди, відновне правосуддя, медіація.

SUMMARY

Kozakevych O.M. Ensuring access to justice in transitive conditions. - Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The thesis for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 "Law" - National University "Odessa Law Academy. Odessa, 2021.

Urgency for research of access to justice is conditioned by the need to take into account the impact of modern transitional processes on the judicial system and the formation of a modern concept of access to justice. The basic idea of the concept is to form the system of justice, that, first of all, can help to reduce organizational barriers to the proper exercise of civil right of access to justice.

The first section considers the theoretical and methodological foundations of research on access to justice in transitive conditions and highlights the current state of research on the concept of access to justice in jurisprudence, which provided the following areas: research on access to justice at the general theoretical and philosophical and legal levels; research on the issue of access to justice in the legal sciences of substantive law; research on the issue of access to justice in the legal sciences of procedural law.

Also in the first section, access to justice is considered as a guarantee of human rights. Factors (barriers) in the conditions of transitivity that hinder the realization and protection of the right to access to justice have been identified. The barriers include, in particular: the instability of the legal system, which is a determining factor in restricting the right of access to justice; unstable, situational, imperfect procedural legislation; shortcomings of law enforcement case law; staff shortage and low level of legal qualification of judicial staff; delaying the consideration of court cases due to the vacancy of judges and the large number of court cases per judge; procedural obstacles to access to justice, complicated procedure for applying to the court, excessive regulation of issues related to the requirements for the content of the statement of claim, the procedure for submitting evidence; high cost of quality legal services; low level of legal culture and legal knowledge.

Mechanisms for overcoming barriers to the exercise and protection of the right of access to justice have been identified. The mechanisms are: legal education and legal education on the rights, responsibilities and legal protection of citizens (population); formation of the judiciary on the basis of an open competition with the participation of international experts; application of procedures that facilitate recourse to the courts (development of public justice centres, implementation and dissemination of legal aid programs in the national legal system); improving the institution of constitutional complaint; development of electronic litigation; formation of the institute of transitive justice; development of alternative (extrajudicial) and pre-trial dispute resolution.

The definition of the right to access to justice is given, which is understood as a separate human and civil right enshrined in substantive and procedural law, which consists in the possibility of free (unimpeded) use of judicial, alternative (extrajudicial) and pre-trial procedures for fair and effective protection of their rights.

The second section reveals the forms of realization of the right to access to justice in the conditions of transitivity. It is proved that a constitutional complaint can potentially become one of the tools of deliberative (advisory) democracy due to its following properties: 1) a constitutional complaint is a means of counteracting illegal and unjust court decisions and / or arbitrary interference of state bodies; 2) the satisfaction of a constitutional complaint may result in the repeal of a rule of law that contradicts or violates human rights; 3) a constitutional complaint is a means of influencing the individual and civil society on the law-making of state bodies; 4) a constitutional complaint is a means of involving citizens in the process of public administration and control over the activities of state, including law-making bodies.

The right to free legal aid as a minimum standard of access to justice is described. It is concluded that under modern conditions, free legal aid is a state guarantee necessary for the realization of human rights to access to justice and is a component of an effective, humane and fair justice system based on the rule of law.

The instrumental value of e-justice as a means of ensuring the accessibility of justice in the information society is shown. An important aspect in achieving this goal should be considered the introduction of the latest information technologies in the judiciary.

Proved that transitional justice is an optional component of the mechanism to ensure access to justice, which is necessary in a society with significant conflict potential or in a society in protracted conflict, and therefore limited opportunities to use traditional forms and means of justice.

The third section focuses on alternative means of providing access to justice in transition. The specifics of the use of alternative means of resolving legal disputes in order to ensure access to justice are considered.

Alternative dispute resolution is understood as an interdisciplinary legal institution that establishes a choice between litigation and other non-state forms (procedures) of resolving disputes or conflicts based on voluntary agreement of the parties and establishing the relevant rights and obligations of the conflicting parties.

Among the main advantages of the ABC in comparison with the judicial form of protection of rights are: simplicity of procedures; saving time and money; possibility to choose a mediator; confidentiality of dispute resolution, the ability for the parties to control the review procedure and its outcome.

It is proved that arbitration is a means of providing alternative legal protection, which is based on the private autonomy of the individual and the principles of self-organization of social communities. Measures to improve the activities of arbitration courts include: ensuring an adequate level of information for both ordinary citizens and professional lawyers about arbitration courts as an alternative means of resolving disputes; elimination of legislative shortcomings in the regulation of arbitration, taking into account current trends.

In the context of the dissertation research, the focus is on the fact that restorative justice is an innovative approach to responding to crime and its consequences, which is aimed at restoring justice and balancing the needs of the parties to the conflict and society as a whole. Restorative justice complements the

formal form of justice. It is noted that the most common form of restorative justice is voluntary mediation, which is a promising area for the development of alternative means of access to justice. The introduction of the institution of mediation in the domestic legal system is seen as a procedural guarantee of protection of rights, which contributes to the accessibility and efficiency of justice.

It is substantiated that popularization of ideas, legal regulation and introduction into the national legal system of the institute of alternative means of dispute resolution helps to improve citizens' access to justice, increase the legal culture of Ukrainian society, reduce the burden on courts, reduce court hearings, reduce court costs, effectively resolve legal issues. disputes, improving the quality of court decisions and achieving reconciliation between the parties.

The practical significance of the obtained results is that the theoretical provisions, conclusions and recommendations of the dissertation research can be used in research activities - for further development of methodological, theoretical, practical issues in determining access to justice; law-making sphere - to improve the legal mechanisms of access to justice; law enforcement activities - to improve the practice of ensuring access to justice; teaching activities - during the teaching of disciplines "General Theory of Law and State", "Political Science", "Methodology of Jurisprudence", "Alternative Ways to Resolve Legal Conflicts", "Mediation in the Professional Activity of a Lawyer" and others; in the field of legal education - to increase the level of legal culture of the population, the formation of professional legal awareness of law enforcement officers and students of law institutions of higher education.

Key words: access to justice, right to a fair trial, transitivity, transitive justice, constitutional complaint, right to free legal aid, e-justice, alternative means of ensuring access to justice, arbitration courts, restorative justice, mediation.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

монографія

1. Козакевич О.М. Особливості реалізації права на доступ до правосуддя у транзитивних умовах. *Права людини в Україні та у зарубіжних країнах: проблеми теорії та нормативно-правової регламентації* : колективна монографія / За заг. ред. Н. В. Мішиної. Львів-Торунь: Ліга-Прес, 2020. С. 208-228.

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Козакевич О.М. Право на доступ до правосуддя: загальнотеоретичний аспект. *Юридичний вісник*. 2018. № 2. С. 88-92.

2. Козакевич О.М. Генезис ідеї права на доступ до правосуддя у загальній концепції прав людини. *Право і суспільство*. 2019. № 3. С.19-24.

3. Козакевич О.М. Третейські суди та доступ до правосуддя. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 4. 2020. С. 14-21.

4. Козакевич О.М. Роль медіації у забезпеченні доступу до правосуддя. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. № 4 (14). 2020. С. 87-97.

5. Козакевич О.М. Становлення концепції транзитивного правосуддя: світовий та вітчизняний аспект. *European Reforms Bulletin*. 2021. № 2. С. 47-51.

6. Козакевич О.М. Відновний підхід у правосудді в умовах транзитивності. *Visegrad Journal On Human Rights*. 2021. № 3. С. 124-130.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Козакевич О.М. Роль суду Європейського Союзу у розробці, визнанні і захисті основних принципів права. *Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П.Є. Казанського: матеріали четвертої міжнар. наук. конф.* (м. Одеса, 8–9 лист. 2013 р.)/відп. за випуск к. ю. н., доц. М.І. Пашковський; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2013. С. 501-503.

2. Козакевич О.М. Право на доступ до правосуддя як загальноправова категорія. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.) / за ред.

Г. О. Ульянової; уклад.: О.В. Дикий, І. І. Братінов. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 60-62.

3. Козакевич О.М. Фундаментальність права на доступ до правосуддя. *Концептуалізація та використання правової спадщини: матеріали Всеукраїнського круглого столу онлайн* (м. Одеса, 26 грудня 2018 р.) С.105-108.

4.Козакевич О.М. Доступність правосуддя як складова верховенства права. *Правове життя сучасної України : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.)* / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. Т. 1. С.116-118.

5. Kozakevych O. M. Right to access to justice in the practice of the European Court of Human Rights. *Юриспруденція Європейського суду з прав людини в цифрову еру: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 31 травня-1 червня 2019 р.)* / відп. ред. Г. О. Ульянова, В.О. Туляков. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С.220-223.

6. Козакевич О.М. Право на доступ до правосуддя у європейській системі захисту прав людини. *Тенденції розвитку та правовий образ сучасної держави: матеріали Міжнародного круглого столу онлайн* (м. Одеса, 20 грудня 2019 р.) С.39-43.

7. Козакевич О.М. Поняття ADR та їх значення для забезпечення доступу до правосуддя. *Правова система держави: проблеми формування та перспективи розвитку в контексті євроінтеграції: матеріали Всеукр. наук.конф., м. Одеса, 10 грудня 2020р.* Одеса: ОДУВС, 2020. С. 19-22.

8. Козакевич О.М. Інформаційні технології як фактор забезпечення права на доступ до правосуддя. *Правове життя сучасної України: у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.)* / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 1. С. 97-100.

9. Козакевич О.М. Особливості медіації транзитивної юстиції в Україні. *Поліцейська медіація як інструмент захисту прав та інтересів громадян: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, 04 червня

2021 р.). Одеса: ОДУВС, 2021. С. 43-46.